ავთანდილ სილაგაძე

ადამ სმიტის ეკონომიკური დოქტრინა

თბილისი
2008

შესავალი

მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში საფრანგეთის ზოგიერთ ნაწილში აგრარული კაპიტალისტური წყობა არსებობდა. საფრანგეთის სოფლის მეურნეობაში მოქმედი კანონი ყველა გლეხს საძოვრებით სარგებლობის უფლებას აძლევდა. ამან დაუმუშავებელი მინდვრებისა და საძოვრების შემოღობვის აუცილებლობა გამორიცხა. სოფლის ყველა მცხოვრები „ალმენდებით“[1] თანაბრად სარგებლობდა. ამ პერიოდში ფრანგმა ფიზიოკრატებმა აგრარული კაპიტალიზმის დოქტრინა გაანავითარეს.

ამ დროს ინგლისშიც აგრარული კაპიტალიზმი იყო, რომელიც განსაკუთრებით მე-18 საუკუნის შუა ხანებიდან ფიზიოკრატებისა და ფრანგი აგრონომებისათვის სანიმუშო მაგალითს წარმოადგენდა. იმავდროულად ინგლისში სამრეწველო კაპიტალიზმი ვითარდება. ადამ სმითის თვალთახედვის არეში განვითარებული მრეწველობა მოექცა და მან კაპიტალისტური წარმოების სისტემის შესახებ დოქტრინა ჩამოაყალიბა.

---

1 გერმ. **allmende** – ის, რაც ეკუთვნის ყველას. დასავლეთ ევროპაში მიწის საკარგული, რომელიც თემის წევრთა საერთო სარგებლობაშია, ფეოდალიზმის განვითარებასთან ერთად ალმენდებს ფეოდალები დაეუფლენ.

1. ბიოგრაფიული მონაცემები და ძირითადი შრომები

ადამ სმითი (Smith) დაიბადა 1723 წელს შოტლანდიაში – პატარა ზღვისპირა ქალაქ კერკოლდში (ედინბურგიდან დაახლოებით შვიდი მილის მანძილზე). მამამისი ვექილი იყო, რომელიც შემდეგ შოტლანდიის სამხედრო სამართლის მოხელე და საბაჟოს კონტროლიორი გახდა. იგი თავისი პირველი შვილის დაბადებამდე გარდაიცვალა.

ადამ სმითი აღზარდა დედამ, რომელიც გავლენიანი და მდიდარი ოჯახიდან იყო და რომელთანაც იგი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მისი ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე.

ადამი წიგნებით ავადმყოფურად გატაცებული ბავშვი ყოფილა. იგი ძლიერ ჰყვარებიათ სკოლის მეგობრებს თავისი გულადობისა და სულგრძელობის გამო. გადმოცემით იგი თავის თავთან ხშირად ლაპარაკობდა და მისი დაბნეულობა ცხოვრების მანძილზე ანეკდოტების საგანი ხდებოდა.

თოთხმეტი წლის ასაკში (1737), ადამ სმითი ადგილობრივი საშუალო სკოლიდან იმ დროს წამყვან გლაზგოს უნივერსიტეტში გადავიდა. მან აქ ზნეობის ფილოსოფია, ეთიკა, მათემატიკა, სამართალი და პოლიტიკური ეკონომია შეისწავლა. მასზე განსაკუთრებით ძლიერი გავლენა მოახდინა ეთიკის პროფესორმა, ფრენსის ჰუტჩესონმა.

1740 წელს გლაზგოს უნივერსიტეტის წარმატებით დამთავრების შემდეგ სწავლა სმითმა ოქსფორდის უნივერსიტეტში გააგრძელა, სადაც მან დიდი ცოდნა და განსწავლულობა შეიძინა. მან გადაიკითხა ბერძნული და ლათინური კლასიკა, უცხო ენები შეისწავლა და ლიტერატურასა და ფილოსოფიაში ფართო ცოდ-

ნა მიიღო. აქ იგი განმანათლებელ ფილოსოფოსთა მოღვაწეობით დაინტერესდა. როდესაც გაკიცხეს იუმის ნაშრომის წაკითხვის გამო, იგი იძულებული გახდა 1746 წელს სამშობლოში – შოტლანდიაში დაბრუნებულიყო. ამ დროისათვის სმითს ეკონომიკისადმი განსაკუთრებული ყურადღება არ გამოუჩენია.

ერთი განმანათლებელი არისტოკრატის პროტექციის წყალობით მან ედინბურგის უნივერსიტეტში ლიტერატურის ფაკულტეტზე მუშაობის დაწყება შეძლო. 1848 წელს იგი ედინბურგში ლექციების წასაკითხად მიიწვიეს, სმითი პოპულარული ლექტორი ხდება და მას კარგი შემოსავალიც გაუჩნდა.

პოლიტეკონომიისადმი სმითის სპეციალური ინტერესის პირველი გამოვლინება ამ პერიოდს უკავშირდება. 1750-51 წწ. იგი უკვე ეკონომიკური ლიბერალიზმის იდეებს გამოთქვამდა.

სმითმა მალე ისეთ დიდებას მიაღწია, რომ 1751 წელს გლაზგოს უნივერსიტეტში ჯერ ლოგიკის, შემდეგ ეთიკის პროფესორად აირჩიეს. მისი ლექციების კურსი მოიცავდა: თეოლოგიას, ეთიკას, სამართალს და სოფლის მეურნეობის მართვის საკითხებს. გლაზგოში სმითმა 13 წელი დაჰყო.

1759 წელს გამოდის სმითის **„ზნეობრივი გრძნობების თეორია“**[1]. წიგნი წარმეტებული აღმოჩნდა. ავტორი ყურადღების ცენტრში მოექცა. იგი ახლოს დაუმეგობრდა დავიდ იუმს. ეს იყო მისი ცხოვრების ბედნიერი და ნაყოფიერი პერიოდი.

1764 წელს სმითმა მიატოვა პროფესორობა იმ მიზნით, რომ, როგორც მეურვე, თანხლებოდა ახალგაზრდა **ბაკლიუს** ჰერცოგს[2] საფრანგეთში მოგზაურობისას. სმითი ჰერცოგის მშობლებისაგან, შეთანხმების თანახმად, ამ მოგზაურობი-

1 **Smith A.**, The Theory of Moral Sentiments, L., 1759.

2 **ჰერცოგი** (გერმ. Herzog) – თავადაზნაურთა ერთ-ერთი უმაღლესი ტიტული დასავლეთ ევროპაში.

სათვის მთელი სიცოცხლის ბოლომდე ყოველთვიურად 300 ფუნტს მიიღებდა. პირველი თერთმეტი თვე მათ ტულუზაში გაატარეს, სადაც სმითმა (იგი ფრანგულად ცუდად ლაპარაკობდა) მოწყენილობის გამო „ხალხთა სიმდიდრეზე“[1] მუშაობა დაიწყო.

ბოლო ცხრა თვეში პარიზში სმითი ხშირად ეწვეოდა ხოლმე სახელგანთქმულ ლიტერატურულ სალონებს, ესწრებოდა ფიზიოკრატთა შეკრებებს, რომელთა დიდოსტატი ფ.კენე იყო. ჰერცოგის ძმის გარდაცვალების შემდეგ (რაც შეეხება კენეს, რომელიც რჩევებს აძლევდა სმითს, ველარ დაეხმარა) მისი ჯგუფი 1766 წელს ლონდონში დაბრუნდა.

სმითი ახლა თავშესაფარს კერკოლდში პოულობს, სადაც ის დედასთან ერთად ცხოვრობს და ამთავრებს ნაშრომს **„გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ“**[2], რომელიც გამოქვეყნდა 1776 წელს. შემდეგ სმითი მიემგზავრება ლონდონში, სადაც აქტიურ სოციალურ ცხოვრებას ეწევა — მას იღებენ სამეფო საზოგადოებაში და ამავე დროს პრესტიჟული კლუბების წევრი ხდება.

---

1 ა.სმითის მთავარი ნაშრომის „გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ“ (1776) შემოკლებული სახელწოდება.

2 ა.სმითი, „გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, ტ.I, თარგმანი ინგლისურიდან პროფ. ფ.გოგიჩაიშვილის მიერ, თბ., 1938.

2. ზნეობრივი გრძნობების თეორია

ინგლისელი ფილოსოფოსების თომას ჰობზის (Hobbes, 1588-1679)[1] და ჯონ ლოკის (Locke, 1632-1704)[2] ნაშრომების გამოსვლის შემდეგ, მეცნიერებით ადამიანის შესახებ ინგლისში სხვა ავტორებიც დაინტერესდნენ და რომლებმაც ამ სფეროში კვლევები განაგრძეს. ამასთან, სულ უფრო ნათლად წარმოჩინდა ორი პრინციპი: **პირველი**, სარგებლის პრინციპი, რომლის მიხედვითაც ადამიანი ყოველთვის, ყოველგვარ საქმიანობაში ცდილობს ტკივილს განერიდოს და თავის თავს სიხარული მიანიჭოს; **მეორე**, წარმოდგენათა ასოციაციის პრინციპის მიხედვით ადამიანის სულის ფუნქციონირება იმ ძალების მოქმედებით აიხსნება, რომლებიც ერთ წარმოდგენას მეორეს უკავშირებენ.

ამ პრინციპებს განიხილავს ძირითადად დ.იუმი (1711-1776) ნაშრომებში: „ტრაქტატი ადამიანური ბუნების შესახებ“ (1739) და „გამოკვლევა ადამიანური შემეცნების შესახებ“ (1748). აქ იგი მოვალეობების პრობლემას წააწყდა.

რითი აიხსნება მოვალეობის გრძნობის არსებობა მაშინ, როდესაც ადამიანი მხოლოდ პირადი ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებს?

„მორალისტები“, რომლებიც რელიგიას ეყრდნობოდნენ, მიიჩნევდნენ, რომ ზნეობრივ მოვალეობაში ღვთის ქმედება ვლინდება, რომელიც სიკეთის კეთებისა და ბოროტების განრიდებისაკენ მოგვიწოდებს.

---

1 მისი ძირითადი ნაშრომებია: „ლევიათანი“ (1651) და „ფილოსოფიის საფუძვლები“ („მოქალაქის შესახებ“ 1642 წ., „სხეულის შესახებ“ 1655 წ., „ადამიანის შესახებ“ - 1658 წ.).

2 მისი მთავარი ნაშრომებია: „ადამიანის გონების გამოცდილება“ (1690), „ფიქრები იმ შედეგებზე, რომელსაც იწვევს სარგებლის ნორმის შემცირება და ფულის ღირებულების ზრდა“ (1691).

მე-18 საუკუნის განმანათლებლები რელიგიაზე უარს ამბობდნენ. ფ.ჰუტჩესონის, გლაზგოს უნივერსიტეტის პროფესორის, აზრით, ადამიანები იმ გრძნობების გარდა, რომლებიც მათ მიერ სამყაროს აღქმას შესაძლებელს ხდის, კიდევ ზნეობის გრძნობა გააჩნია, რომლის წყალობითაც სიკეთის კეთებას მაღალი შეფასება ეძლევა.

იუმის მოძღვრება რელიგიური დოქტრინებისაგან დიდად არაფრით განსხვავდებოდა. მან წამოაყენა თეზა, რომ სიკეთე სულის თვისებას წარმოადგენს. იუმი არ თვლიდა, რომ ჩვენ, საკუთარი ინტერესებდან გამომდინარე, ზნეობრივად მივიჩნეოთ იმ მოქმედებას, რომელსაც ირგვლივ მყოფნი იწონებენ. ამგვარი თეორია ეწინააღმდეგება იმ გამოცდილებას, რომ ჩვენ ზოგჯერ თავგანწირვით ვმოქმედებთ. საკითხი იმის თაობაზე, თუ რაში მდგომარეობს ეგოისტური და თავგანწირული მოქმედების მიზეზები მას განუხილავი დარჩა.

ადამ სმითი შეეცადა ეს საკითხები „ზნეობრივი გრძნობების თეორიაში“ განემარტა. იგი ეყრდნობოდა იმ მოსაზრებას, რომ ადამიანი მხოლოდ პირადი ინტერესებიდან გამომდინარე არ მოქმედებს. მისი აზრით, იგი ითვალისწინებს იმასაც, თუ როგორ შეაფასებენ მის ქცევას სხვა ადამიანები. და ის „სიმპათია“, რომელიც სხვა ადამიანების მიმართ გაგვაჩნია, ისეთი გადაწყვეტილების მიღებას გვაიძულებს, რომელსაც სხვებიც მხარს დაუჭერენ. ეს ფრთხილი თეორია გვიჩვენებს, რომ ავტორი თავს იკავებს და საზოგადოების შესახებ არსებულ მექანისტურ და ნატურალისტურ შეხედულებებს არ ემხრობა. ამ ყოყმანს აღნიშნულ ნაწარმოებში სხვაგანაც ვგრძნობთ.

სმითი, რასაკვირველია, ხვდებოდა, რომ, ერთის მხრივ, საზოგადოება ძირითადად ადამიანთა ურთიერთსარგებლობას

ემყარება, მეორე მხრივ კი იგი ამტკიცებს, რომ სოციალური წყობა მდიდრებისა და ძლევამოსილთა პატივისცემას, ე.ი. მორჩილებას მიგვანიშნებს. მისი აზრით, ადამიანის მიდრეკილება, მისდიონ მდიდრებისა და ძლევამოსილების გრძნობათა ღელვას, მათ შორის არსებული წოდებრივი განსხვავებიდან გამომდინარეობს; ჩვენი მათდამი მორჩილების მიზეზი ხშირად მათი უპირატესი მდგომარეობით აღფრთოვანებაა და არა მათი მხრიდან რაიმე სასიკეთო ქმედების მოლოდინიო; საზოგადოება საკმაოდ შორსაა იმ სრულყოფილი მდგომარეობისაგან, რომელშიაც ჩვენ გვინდა რომ იგი იმყოფებოდეს.

სმითის შეხედულებით, საზოგადოების საშუალო და დაბალი ფენების წარმომადგენლები მაღალი ზნეობრივი პრინციპებით უნდა ხელმძღვანელობდნენ და ხშირად ასეც იქცევიან. სმითი იგივეს არ ამბობს საზოგადოების მაღალი ფენების წარმომადგენლებზე, რამდენადაც სამეფო კარზე თუ დიდგვაროვანთა სალონებში სიცრუესა და ორპირობას უფრო მეტი ფასი აქვსო.

სმითის შეხედულებით, ბედის მაძიებელნი თავიანთი ოცნებების აღსასრულებლად, ხშირად მაღალ ზნეობას ივიწყებენ, ვინაიდან, სამწუხაროდ, მათკენ მიმავალი გზა ყოველთვის პატიოსანი არ არის და მაღალი ზნეობის პრინციპებს არ შეესაბამება.

ადამ სმითს კარგად ესმოდა, რომ არსებობდა წინააღმდეგობა სოციალურ სამართლიანობასა და იმ ეკონომიკურ მექანიზმს შორის, რომელიც პირად ინტერესთა მექანიკური ურთიერთშეთანხმების პრინციპით მოქმედებდა. იგი არ ემხრობოდა ფიზიოკრატებს, რომლებიც სოციალურ სამართლიანობას ან საეროდ არ თვლიდნენ პრობლემად, ანდა ცდილობდნენ

დაემტკიცებინათ, რომ იგი ეკონომიკის აღმავლობის წყალობით თავისთავად დამყარდებოდა. სმითი უფრო ლიბერალური შეხედულების მომხრე იყო. მას მიაჩნდა, რომ, ერთის მხრივ, პროგრესის წინაპირობას კეთილდღეობისაკენ ადამიანის თავისუფალი ლტოლვა წარმოადგენდა, მეორე მხრივ კი, იგი თვლიდა, რომ ის უსამართლობა, რომელიც ეკონომიურ თავისუფლებას თან ახლავს, ისეთი წარმოუდგენელი და გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე არ უნდა ყოფილიყო, როგორიც ერთი შეხედვით ეჩვენებათ ხოლმე.

მისი აზრით, კეთილდღეობისა და კარგი ცხოვრებისაგან ადამიანთა წარმოსახვაში აღმართული გრძნობები ისეთი ჩინებული, სათნო და ლამაზია, რომ ჩვენ მზადა ვართ ყველაფერი ვილონოთ, შიში და გაჭირვება გადავიტანოთ, ოღონდაც ეს გრძნობა განვიცადოთ და რომ ბუნებას, ამ გზით, ადამიანი „შეცდომაში“ შეჰყავს, დადებით მომენტადაა მიჩნეული, რამდენადაც ადამიანებს შრომისადმი ინტერესს უჩენს და ისინი მუდმივ მოქმედებაში მოჰყავს. ასეთი გრძნობა უბიძგებსო ადამიანს, რომ დაამუშაოს მიწა, ააშენოს სახლები, ქალაქები, დაეუფლოს ყოველგვარ მეცნიერებასა და ხელოვნებას.

ადამ სმითის მიხედვით, სოციალური უთანასწორობის არსებობისდა მიუხედავად, მოგვიანებით, ადამიანები თანაბრად კმაყოფილნი არიან: მდიდარი ადამიანის კუჭის ტევადობა მისი უზომო სურვილების რაოდენობას არ შეესაბამება — მისი კუჭი თვით ყვალაზე გაჭირვებული გლეზის კუჭზე მეტს ვერ დაიტევს. დარჩენილი საკვები მან იმათ უნდა გაუნაწილოს, ვისაც საკვები არ ჰყოფნის და ვისაც იგი სჭირდება.

პრაქტიკული თვალსაზრისით, ეს დასკვნა, რასაკვირველია, არც ისე დამაჯერებელია. როგორც ცნობილია, თანაბარი შემო-

სავალი ცხოვრების დონეებს შორის მკვეთრი შეუსაბამობის მიზეზია.

ადამ სმითი უფრო სტოიკოსი[1] იყო, ვიდრე ეპიკურელი[2]. იგი ზნეობრივ საგანძურს უფრო მეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა, ვიდრე ვიდრე მატერიალურს. ამიტომ, გასაკვირი არ არის ის, რასაც იგი ეკონომიურად ნაკლებად შეძლებულთა მდგომარეობაზე წერდა. საზოგადოების დაბალი ფენის წარმომადგენლები არავითარ შემთხვევაში არ არიან მათზე ნაკლები, რომლებიც მათზე მაღალ საფეხურზე დგანან, რამდენადაც სხეულისა და სულის სიმშვიდის თვალსაზრისით, ცხოვრების სხვადასხვა საფეხურზე მყოფი პირები ერთ დონეზე იმყოფებიანო. მათხოვარს, რომელიც ქუჩის პირას ზის, ის გულდაჯერებულობა და სიმტკიცე აქვს, რომლის მისაღწევადაც ხშირად მეფენიც კი იბრძვიან.

შესაძლოა დაგვებადოს კითხვა, თუ რატომ ანიჭებდა ადამ სმითი ეკონომიკურ პროგრესს ასეთ დიდ მნიშვნელობას. თავად მას ამ კითხვაზე სრული პასუხი არ გაუცია. მისი აზრით, ადამიანი კეთილდღეობისა და სიბრძნისაკენ თანაბრად უნდა ისწრაფვოდეს. შესაძლოა ამ თვალსაზრისს თავისი გამართლება ჰქონდეს, მაგრამ სმითმა ვერ გაარკვია, თუ რა გზით შეიძლებოდა ამ ორი მიზნის ურთიერთშეთავსება. იგი სოციალურ უსამართლობას შეეგუა.

ამ მიზეზთა გამო, ადამ სმითის სოციალური ფილოსოფია სრულყოფილად არ შეიძლება მივიჩნიოთ. იგი ძალიან წუხდა, რომ ადამიანთა უმრავლესობა კეთილდღეობისაკენ უფრო მეტად მიილტვის, ვიდრე სიბრძნის შესაძენად. საზოგადოების

1 გაჭირვებისა და განსაცდელის მტკიცედ ამტანი ადამიანი.

2 ეპიკურიზმის მიმდევარი ადამიანი ყველაზე მაღლა აყენებს თავის პირად სიამოვნებას, ცხოვრებით დატკბობას.

ძალიან მცირე ნაწილი, მხოლოდ რჩეული ბრძენნი იხრიან ქედს სიბრძნისა და სათნოების წინაშე, ხალხის ბრბო კი სიმდიდრესა და ძალაუფლებას შესცინცინებს.

მეორე მხრივ, ადამ სმითმა მძაფრად გააკრიტიკა ტრადიციული ქრისტიანობა და იგი რეალური სამყაროს უგულებელყოფაში დაადანაშაულა. იგი აკრიტიკებდა იმ მოძღვრებას, რომელმაც ციური სამყარო ბერ-მონაზვნებს (და მათი ორდენის წევრებს და იმათ, რომელთა ქცევა და ცხოვრების წესიც ბერ-მონაზვნებისას ემსგავსებოდა) უბოძა, გასულ საუკუნეებში მოღვაწე ყველა გმირს, სახელმწიფო მოღვაწეს, კანონმდებელს, პოეტს და ფილოსოფოსს (ე.ი. მათ, ვისაც უნდა ვუმადლოდეთ ყოველგვარ წინსვლას, აღმოჩენებსა და სიახლეებს, მათ ვისაც დიდი წვლილი მიუძღვით ადამიანთა ცხოვრების გაუმჯობესებასა და გალამაზებაში) კი ჯოჯოხეთი არგუნა.

ფიზიოკრატები პირველ რიგში რეალისტები იყვნენ. მათ სისტემაში მოიყვანეს მე-18 საუკუნის ბურჟუაზიის სოციალური შეხედულებები და ხოტბა შეასხეს საზოგადოებრივ წყობას, რომლისთვისაც უპირატესად ფულისაკენ ლტოლვაა დამახასიათებელი. ადამ სმითი მათგან გარკვეულად განსხვავდებოდა. იგი ფილოსოფოსი იყო და წინა პლანზე სიმდიდრის დაყენება მას არ შეეძლო, მაგრამ მან უდიდესი წვლილი შეიტანა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ კონცეფციაში, რომელიც ეკონომიკის განვითარებას ჯეროვნად აფასებდა.

3. პირველი დაკვირვებები ეკონომიკაზე

1763 წელს ადამ სმითის მიერ გლაზგოში წაკითხული ლექცია, შემორჩენილია ერთ-ერთი სტუდენტის ჩანაწერის სახით[1]. ეს ლექცია საშუალებას გვაძლევს გავეცნოთ მის შეხედულებებს, ვიდრე იგი გაეცნობოდა ფიზიოკრატებს. მასში ჩვენ ვხვდებით თეზას, რომელიც სმითს ფიზიოკრატებზე მაღლა აყენებს. კერძოდ კი თეზას იმის შესახებ, რომ **საქონლის ღირებულება დახარჯული შრომის მიხედვით განისაზღვრება.**

ამ ეტაპზე მისი გამოკვლევები ჯერჯერობით მასშტაბური ხასიათის არ იყო და კონკრეტული ფაქტებითა და მათგან გამომდინარე დასკვნებით შემოიფარგლებოდა.

ადამ სმითის ზემოთდასახელებულ ლექციაში მოხსენიებულია გახმაურებული თეზა: **„შრომის დანაწილება ქვეყანაში კეთილდღეობის ზრდის წინაპირობაა“**. ჯერ კიდევ ამ ლექციაში მოჰყავს სმითს ქინძისთავების მანუფაქტურის მაგალითი: იმისათვის, რომ ერთმა ადამიანმა ქინძისთავები დაამზადოს, მან თავდაპირველად ნედლეული უნდა მოიპოვოს. ამიტომ, თუნდაც ერთადერთი ქინძისთავის დასამზადებლად მას ერთი წელი მაინც დასჭირდება, ხოლო თუკი ჩვენ ხელოსანს თითბერის მავთულს მივცემთ, მაშინ მან დღეში შესაძლოა ფაბრიკაში ოცი ქინძისთავიც კი დაამზადოს.

სმითი **წარმოების ზრდას** სამი მიზეზით ხსნიდა: **პირველი,** მუშათა გაწაფულობა მათი ვიწრო სპეციალიზაციის მიხედვით; **მეორე** დროის ეკონომია იმის ხარჯზე, რომ მუშას სამუშაო პროცედურების ცვლა აღარ სჭირდება; **მესამე** - მანქანა-დანადგარები (ნაგულისხმევია უმარტივესი ხელსაწყოები).

---

1 **Smith, A.**: Lectures on justice, police, revenue and arms. Oxf.: 1896.

მანუფაქტურების შექმნა საკმაოდ დიდ თანხებს მოითხოვდა. აქედან გამომდინარე, სმითმა წარმოების პროცესში კაპიტალის როლის შესწავლა დაიწყო. მან ეს პროცესი უკეთესად გამოიკვლია, ვიდრე მისმა თანამედროვე ფიზიოკრატებმა შესძლეს.

სმითის დასკვნით, კაპიტალის ძირითადი როლი შრომის მწარმოებლურობის ზრდაში მდგომარეობს. ამ დასკვნის წყალობით მან ფიზიოკრატთა შეცდომები აღარ გაიმეორა, რომლის მიხედვითაც, თითქოს კაპიტალის დაბანდება მხოლოდ სოფლის მეურნეობაშია მოგებიანი.

რასაკვირველია, ადამ სმითსაც კარგად ესმოდა კაპიტალდაბანდების მნიშვნელობა სოფლის მეურნეობისათვის. აღსანიშნავია მისი ანალიზი ამ საკითხთან დაკავშირებით, სადაც მან ყურადღება გაამახვილა სოფლის მეურნეობაში კაპიტალდაბანდებებთან დაკავშირებულ პრობლემებზე მიწათმფლობელობისა და ფეოდალური წყობის პირობებში. მას კარგად ესმოდა სოფლის მეურნეობის მნიშვნელობა, რომელიც, მისი აზრით, მაშინ სხვა დარგებისაგან განსხვავებით, ყველაზე უფრო მოგებიანი და საჭირო იყო საზოგადოებისათვის.

მიუხედავად ამისა, სმითი მრეწველობას მცირე მნიშვნელობას არ ანიჭებდა. მისი შემუშავებული პრინციპების მიხედვით, ნატურალურია იმ **შრომის ღირებულება**, რომელიც საკმარისია მუშის შესანახად შრომის პროცესში, ფარავს მის განათლებაზე გაწეულ ხარჯებს და მის სიცოცხლესა და ჯანმრთელობას საფრთხე არ ემუქრება. ყველა ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილების პირობებში მუშას პროდუქტის წარმოების სტიმული უჩნდება.

აქედან ნათელია, რომ ადამ სმითი **ფასს** ამა თუ იმ საგნის დამზადებაზე დახარჯული დროის მიხედვით ხსნის. ფასის ეს

განმარტება საფუძვლად დაედო ქინძისთავების მანუფაქტურის მაგალითზე მის გამოკვლევას. თუმცა, სმითი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ქონებას, შემოსავალს და ცალკეული მუშის შრომის მწარმოებლურობას შორის პირდაპირი კავშირი არ არსებობს.

მიუხედავად იმისა, რომ ყოველ ცივილიზებულ ქვეყანაში შრომის დანაწილების პრინციპი არსებობს, შრომის დანაწილება თანაბრად მაინც არ ხდება, ვინაიდან ძალიან ბევრი საერთოდ არ მუშაობს. ქონება შრომის მიხედვით არ ნაწილდება. მართალია, ვაჭარი ფიზიკურად ნაკლებს შრომობს მის ხელქვეითებთან შედარებით, მაგრამ იგი მაინც ყველაზე მეტ გასამრჯელოს იღებს. ისინი კი, თავის მხრივ, უფრო მეტი შემოსავლის პატრონები არიან, ვიდრე უბრალო ხელოსნები, რომლებიც მათზე მეტს მუშაობენ. ხელოსანი, რომელიც საკუთარ სახლში მშვიდად შრომობს, უფრო მეტ გასამრჯელოს იღებს თავის ხელობაში, ვიდრე უბრალო გლეხკაცი, რომელიც დილიდან დაღამებამდე მიწას ჩაჰკირკიტებს.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ა.სმითი დაასკვნიდა, რომ **საზოგადოების წევრთაგან ყველაზე დიდი ტვირთის მატარებელნი ყველაზე ნაკლებ შემოსავალს იღებენ.**

მიუხედავად იმისა, რომ სმითი კარგად ვერ გაერკვა მაშინდელ საზოგადოებაში არსებულ სოციალურ ურთიერთობებში, იგი არც კი შეეცადა ამ მდგომარეობის მიზეზების გარკვევას, მაგრამ ამავე დროს მას შემოსავლის განაწილების საკითხი უყურადღებოდ არ დარჩენია. ეს პრობლემა განხილულია მის ძირითად ნაშრომში, როდესაც საზოგადოების სიმდიდრის საკითხებს შეეხო.

ჯერ კიდევ 1763 წელს წაკითხული ლექციებიდან ირკვევა,

რომ ადამ სმითი მერკანტილიზმის წინააღმდეგია და განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა **ლიბერალური ეკონომიკის უპირატესობებს**, რომლის სასარგებლოდაც იგი ფიზიოკრატების მსგავს არგუმენტებს იყენებს. მისი მოთხოვნით მიწის თავისუფალი შესყიდვისა და მეურნეობის დამოუკიდებელი გაძღოლის უფლება ყველას უნდა ჰქონოდა. თუკი ვაჭარი იყიდისო მიწის მცირე ნაკვეთს, მაშინ იგი ყოველნაირად შეეცდება მის კარგად დამუშავებას მეტი მოსავლის მისაღებად. ასევე მოითხოვდა იგი **ვაჭრობის თავისუფლებას**, რომელიც ერთ-ერთი საუკეთესო საშუალებაა ვაჭრებისათვის უფრო მეტი მოგების უზრუნველსაყოფად და რომელიც ხელს შეუწყობს მანუფაქტურების დაარსებას. მისი აზრით, თუკი ვაჭრები იძულებით გადაიხდიდნენ ათასგვარ გადასახადს თავისუფალი ვაჭრობის უფლების მოსაპოვებლად, მაშინ სინი ვერასოდეს დააგროვებდნენ იმდენ კაპიტალს, რამდენიც საჭიროა თავიანთი მომავალი საქმიანობის გასაგრძელებლად.

ამრიგად, ადამ სმითი ეკონომიკის თავისულებას თვლიდა ეკონომიკის აღმავლობის ძირითად და აუცილებელ წინაპირობად.

4. შრომის დანაწილება და გაცვლითი ღირებულება

ადამ სმითის მოღვაწეობის ბრიტანელი მიმომხილველები განსაკუთრებით გამოჰყოფენ მის **„გამოკვლევას ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ“** (1776) და თვლიდნენ, რომ მისი ავტორი კენეს მიერ გაკვალულ გზას დაადგა. მასში **ეკონომიკა აღწერილია, როგორც პროცესი, რომელიც კაპიტალის დაბანდების შედეგად ამოქმედდება.**

რასაკვირველია, არ შეიძლება იმის მტკიცება, რომ თითქოს სმითმა, რომელმაც ფიზიოკრატთა შეცდომები შეამჩნია (რომლებიც ძირითადად მრეწველობის „უნაყოფობას“ შეეხებოდა), კაპიტალისტური სისტემის მექანიზმის სრულყოფილი ახსნა შესძლო.

„ხალხთა სიმდიდრის“ გამოკვლევის **I ნაწილში** ავტორი შრომის მწარმოებლურობასა და კლასებს შორის შრომის პროდუქტის განაწილების პრობლემებს შეეხო. ჩამოაყალიბა საკუთარი დოქტრინა შრომის დანაწილების შესახებ. მისი ხაზგასმით, შრომის დანაწილება ერის მატერიალური კეთილდღეობის ზრდის წყაროა. მან განავითარა ერთხელ უკვე გამოთქმული აზრი იმის თაობაზე, რომ შრომის დანაწილება გაცვლითი ოპერაციებისადმი ადამიანის მიდრეკილებით შეიძლება აიხსნას.

გაცვლითი ღირებულების საკითხის განხილვის დაწყებით სმითმა თვალსაჩინო როლი შეასრულა ეკონომიკური მეცნიერების ჩამოყალიბების საქმეში.

სმითამდე ღირებულება არც თუ იშვიათად მხოლოდ საქონლის საჭიროებით განისაზღვრებოდა. სწორედ ასევე განსაზღვრავდა საქონლის ღირებულებას მისი წინამორბედი გლაზგოს უნივერსიტეტში ჰუტჩესონი.

ა.სმითი მივიდა დიდმნიშვნელოვან დასკვნამდე იმის შესახებ, რომ **საქონლის ღირებულება, მატერიალური სიმდიდრე, შრომით იქმნება.**

მისი აზრით, ყოველწლიური პროდუქტი დიდადაა დამოკიდებული შრომის მწარმოებლურობაზე, რომელიც, თავის მხრივ, მნიშვნელოვნად შრომის დანაწილებიდან გამომდინარეობს. ამის ილუსტრირება ცნობილი ქინძისთავების მაგალითზე ხდება[1]. თუ ერთ გამოუცდელ მუშას ერთ ან რამდენიმე დღეში 20 ქინძისთავის დამზადება შეუძლია, ათ მუშას, რომლებიც დამზადების პროცესს დაახლოებით 18 სხვადასხვა ოპერაციად დაყოფენ, 48000-ზე მეტი ქინძისთავის გაკეთება შეუძლიათ. ამ შემთხვევაში გამოდის, რომ შრომის მწარმოებლურობა 240-ჯერ გაიზარდა.

სმითის აზრით, ამ შემთხვევაში, 48000 ქინძისთავზე გათვალისწინებული ბაზარი უნდა არსებობდეს, რამდენადაც, შრომის დანაწილება ბაზრის მოცულობითაა შეზღუდული.

ა.სმითის შეხედულებით, შრომის დანაწილება განაპირობებს: ცალკეული მუშის გაწაფულობას, დროის ეკონომიას (რომელიც საჭიროა ერთი სახის ოპერაციიდან მეორეზე გადასვლისათვის) და მანქანათა გამომგონებლებისადმი ხელშეწყობას.

სმითს **ერთმანეთისაგან პრინციპულად არ გაუმიჯნავს მანუფაქტურის შიგნით შრომის დანაწილება და შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება.** მას შრომითი დანაწილება გაცვლისადმი ადამიანის ბუნებრივი მიდრეკილებიდან გამოჰყავდა. სინამდვილეში ცნობილია, რომ შრომის დანაწილება ისტორიულად საქონლური გაცვლის აღმოცენებას წინ უძღოდა.

ა.სმითს გაცვლის **საჭიროებიდან ფულის წარმოშობის აუცი-**

1 ა.სმითი, გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, გვ. 7-8.

ლებლობა გამოჰყავს. მას ესმოდა, რომ ფული, როგორც განსაკუთრებული საქონელი, საქონელთა სამყაროს სტიქიურად გამოეყო. ფულის ფუნქციებს შორის მან განსაკუთრებული როლი **ფულის, როგორც მიმოქცევის საშუალების ფუნქციას** მიანიჭა.

ადამ სმითი ღირებულების ცნების ახსნას სამომხმარებლო და საცვლელ ღირებულებებს შორის არსებული განსხვავებების დადგენის საფუძველზე შეეცადა. აი, რას წერს იგი ამ საკითხებთან დაკავშირებით: „სიტყვა ღირებულებას აქვს ორი სხვადასხვა მნიშვნელობა: ზოგჯერ იგი გამოხატავს რაიმე საგნის სარგებლიანობას, ზოგჯერაც – სხვა საგანთა მოპოვების იმ შესაძლებლობას, რომელსაც იძლევა ამ საგნის ფლობა. პირველს შეიძლება ვუწოდოთ **სამომხმარებლო ღირებულება**[1], მეორეს **საცვლელი ღირებულება**. საგნებს, რომლებსაც ფრიად დიდი სამომხმარებლო ღირებულება აქვს, ხშირად არა აქვთ საცვლელი ღირებულება; პირიქით, საგნებს, რომლებსაც ფრიად დიდი საცვლელი ღირებულება აქვს, ხშირად აქვს მცირე ან სრულიად არა აქვს სამომხმარებლო ღირებულება. არაფერია წყალზე უფრო გამოსადეგი, მაგრამ თითქმის არაფრის ყიდვა არ შეიძლება გაცვლის გზით მის ნაცვლად. პირიქით, ალმასს თითქმის არა აქვს რაიმე სახმარი ღირებლება, მაგრამ ხშირად მასზე გაცვლით შეიძლება სხვა საქონელთა ფრიად დიდი რაოდენობის მიღება“[2].

ზემოთმოტანილ მონაკვეთში ავტორი განიხილავს ღირებულების ორივე სახეს: **სამომხმარებლოს** და **საცვლელს**. სამომ-

---

1 ტერმინის „სახმარი ღირებულების“ ნაცვლად ვიყენებ ტერმინს “სამომხმარებლო ღირებულება“ (იხ.: ეკონომიკის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2005).

2 ა.სმითი, გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, ტ.I, გვ. 33.

ხმარებლო ღირებულება, მისი აზრით, გამოყენებით მნიშვნელობაში ვლინდება. ამიტომ მას შეეძლო ეთქვა, რომ ალმასს ძალიან ნაკლები გამოყენებითი მნიშვნელობა აქვს.

საცვლელი ღირებულების განმარტების მიზნით, მან თავდაპირველად პარალელი გაავლო საცვლელ ღირებულებასა და საქონლის წარმოებაზე დახარჯულ შრომის რაოდენობას შორის. „ყოველი საგნის ნამდვილი ფასი, წერდა იგი, ე.ი. ის, რადაც ყოველი საგანი ნამდვილად უღირს იმას, ვისაც მისი შეძენა სწადია, არის ის ჯაფა და გარჯა, რომელიც საჭიროა ამ საგნის მოსაპოვებლად. სადაც ყოველი საგანი ნამდვილად ღირებულია იმ ადამიანისათვის, რომელმაც იგი შეიძინა და რომელსაც უნდა თავის განკარგულებაში ჰქონდეს იგი ან გაცვალოს სხვა რაიმეზე, ეს არის ის ჯაფა და გარჯა, რომელიც იმ საგანს შეუძლია თავიდან აიცილოს ამ ადამიანს და სხვებისათვის დააკისრებინოს ის, რაც ფულით ან სხვა პროდუქტითაა ნაყიდი, ისევე შრომით არის მოპოვებული, როგორც ის, რასაც მოვიპოვებთ ჩვენი საკუთარი სხეულის გარჯით. მართლაც, ეს ფული ან ეს პროდუქტები გვანთავისუფლებს ჩვენ ამ გარჯისაგან. ისინი შეიცავენ ღირებულებას შრომის განსაზღვრული რაოდენობისას, რომელსაც ჩვენ გავცვლით ხოლმე იმაზე, რაც იმ მომენტში, ჩვენის აზრით, შეიცავს შრომის ასეთივე რაოდენობის ღირებულებას. შრომა იყო პირველი ფასი, თავდაპირველი სანასყიდო ფული, რომელსაც ყველა საგანში იხდიან“[1].

ადამ სმითმა აქ ჰიპოთეზური საზოგადოება წარმოგვიდგინა, რომელშიც ყველა მუშაობს და თავისი შრომის პროდუქტს ერთმანეთს უცვლიან. ასეთ საზოგადოებაში პროდუქტებს იმ

1 ა.სმითი, გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, გვ. 35-36.

ფასად ცვლიან, რამდენადაც მათ მიერ ამ პროდუქტის წარმოებაზე დახარჯული შრომა ფასდება. წინააღმდეგ შემთხვევაში ვინმე დაზარალდებოდა.

სმითის შეხედულებით, ეს მოდელი პირველყოფილ საზოგადოებრივ წყობილებას შეესაბამებოდა. სოციოლოგების მტკიცებით კი უძველეს დროში გაცვლითი ოპერაციები სხვადასხვაგვარად ხდებოდა და არა ისე, როგორც ეს სმითს წარმოედგინა. ადამ სმითიც ფიქრობდა, რომ ღირებულების ცნების მისეული ახსნა ცივილიზებული ქვეყნის ეკონომიკისათვის სრულად მისაღები არ იყო.

თუ რომელიმე საქონლის ნატურალური ფასი იმ გასამრჯელოს შეესაბამებოდა, რომელიც მის წარმოებაზე დახარჯული შრომის ღირებულების ტოლია, მაშინ ის საქონელი, რომელშიც 2-ჯერ მეტ გასამრჯელოს ვიხდით, 2-ჯერ მეტიც უნდა ღირდეს, მაგრამ ამ ღირებულებაში ასევე კაპიტალზე მოგება და მიწის რენტა შედის.

ჩნდება კითხვა: ხომ არ შეიძლება, რომ კაპიტალზე მოგება მივიჩნიოთ ერთგვარ გასამრჯელოდ გარკვეული გარჯისათვის და შრომისათვის, რომელიც მეწარმემ, როგორც მენეჯერმა გასწია?

ამ კითხვას სმითი უარყოფითად პასუხობს, ვინაიდან, მისი აზრით, ეს შემოსავალი სხვა ფაქტორებზეა დამოკიდებული. იგი გამოყენებული კაპიტალის ღირებულების მიხედვით, განისაზღვრება და იგი ამ კაპიტალის სიდიდის შესაბამისად უფრო დიდია ან უფრო პატარა[1].

საილუსტრაციოდ სმითს მოაქვს შემდეგი მაგალითი[2]: მანუ-

1 ა.სმითი, გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ. გვ. 56.

2 იქვე, გვ. 57.

ფაქტურაში, სადაც სამრეწველო კაპიტალის მოგება 10%-ის ტოლია, ორი სხვადასხვა მანუფაქტურა არსებობს, რომლებშიც შესაბამისად 20-20 მუშა მუშაობს თითოეული 15 გირვანქა სტერლინგის ხელფასით, სულ კი წელიწადში 300 გირვანქა სტერლინგი იხარჯება. თუ ერთ-ერთ მანუფაქტურაში დამუშავებული ნედლი მასალა 700 გირვანქა სტერლინგი, ხოლო მეორეში 7000 გირვანქა სტერლინგი ღირს, მაშინ პირველ მანუფაქტურაში კაპიტალის წლიური დანახარჯი 1000-ს, ხოლო მეორეში 7300 გირვანქა სტერლინგს შეადგენს. ამ შემთხვევაში მოგების 10%-ის ნორმის მიხედვით პირველი მანუფაქტურის სამეწარმეო მოლოდინი დაახლოებით 100 გირვანქა სტერლინგი იქნება, მეორესი კი — 730. მოცემულ შემთხვევაში მოგებათა რაოდენობა განსხვავებულია. თუმცა, მანუფაქტურაში გაწეული სამეთვალყურეო და საგამგებლო შრომა თითქმის ერთნარია.

ავტორის მიხედვით, ყოველივე ზემოთქმული მიწის რენტასაც შეეხება, ვინაიდან **მიწათმფლობელები თვითონ არ მუშაობენ, მაგრამ „უყვართ მოიმკან იქ, სადაც არ უთესიათ“**[1].

მისი დასკვნით, თავისუფალი ფასისა და წარმოების ხარჯების კავშირის ზუსტად განსაზღვრა შეუძლებელია; მსგავსი კავშირი კაპიტალის დაგროვებამდე და მიწების მითვისებამდე უძველეს არაცივილიზებულ საზოგადოებაში არსებობდა და რომელშიც „მშრომელს სრული სამუშაო დღე ეკუთვნოდა“. ავტორი ამავე დროს დასძენს, რომ ამგვარი ურთიერთობანი უკვე კარგა ხანია აღარ არსებობს.

სმითის შრომები ძირითადად ხასიათდება გამოცდილებიდან გამომდინარე დასკვნებით. მაგრამ არც მთლად ლოგიკურად

1 ა.სმითი, გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, გვ. 58.

შეიძლება მივიჩნიოთ ის დასკვნა, რომელიც მან ღირებულების დადგენის საკითხთან დაკავშირებით გააკეთა.

იქიდან გამომდინარე, რომ იგი იმ თეორიის მომხრე იყო, რომლის მიხედვითაც „**ეკონომიკის ბუნებრივი კანონები**“ არსებობს, იბადება კითხვა: ხომ არ თვლიდა ადამ სმითი, რომ ეს ბუნებრივი კანონები ღირებულების სფეროშიც მოქმედებენ? შესაძლოა მან თვითონ დასვა ეს კითხვა. ერთი კი უდავოა: იგი ცდილობს გაცვლით ღირებულებასა და შრომის ღირებულებას შორის კავშირის პოვნას. დასაბუთება, რასაკვირველია, არასარწმუნოა.

დასასრულს ავტორი განმარტავს: საქონლის ნორმალური ფასი შრომის იმ რაოდენობას შეესაბამება, რომელიც ჩვენ შეგვიძლია „დავუკეთოთ“ ე.ი. ეს საქონელი ვიყიდოთ. ეს სრული სიმართლეა თუ ერთ სამუშაო საათში 10 დოლარს გიხდიან, მაშინ საქონლით, რომელიც 100 დოლარი ღირს შეიძლება ვიყიდოთ 10 სამუშაო საათი.

მიუხედავად ამისა, სმითის უმრავლეს გამოკვლევაში გაცვლითი ღირებულება გაიგივებულია შრომის ღირებულებასთან. ამ დასკვნებს უფრო მეტად იმიტომ ენიჭებათ განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რომ ისინი არ შეესაბამებიან ფიზიოკრატთა დასკვნებს, რომელთა მიხედვითაც სამრეწველო შრომა უნაყოფოდ ითვლება.

ადამ სმითის კვლევების ამოსავალი წერტილი კაპიტალია, რომლის დაბანდებაც ხელს უწყობს შრომის მწარმოებლურობის ზრდას. მისი დამსახურება იყო **ძირითადი** და **საბრუნავი** კაპიტალის არსის შემდგომი განვითარება. კაპიტალის დანახარჯების დადგენისას ავტორი ითვალისწინებს განსხვავებას, რომელიც არსებობს დაბანდებულ და მიმოქცევაში მყოფ

კაპიტალს შორის. კაპიტალის დაბანდებით შესაძლებელია გრძელვადიანი ინვესტიციების დაფინანსება, მიმოქცევაში მყოფი კაპიტალის წყალობით კი ნედლეულს იძენენ და მუშებს გასაშრჯელოს უხდიან.

ამრიგად, ა.სმითი კაპიტალის სხვადასხვა სახეებს შორის განსხვავებას იმაში ხედავდა, რომ **ძირითად კაპიტალს მოგება მოაქვს მფლობელის შეუცვლელად ანუ შემდგომი მიმოქცევის გარეშე, ხოლო მეორე იგივე ფუნქციას ასრულებს მესაკუთრისათვის იმის წყალობით, რომ მუდმივად სტოვებს მას ერთი ფორმით და უბრუნდება სხვა ფორმით.**

კაპიტალის ანალიზის საფუძველზე ადამ სმითმა შემოსავლების წარმოშობის საკითხი გამოიკვლია, რითაც მან ფიზიოკრატებს ბევრად გაუსწრო.

5. შემოსავლების სტრუქტურა

შემოსავლების სქემის ახსნისას ა.სმითი გამოდიოდა იქიდან, რომ საზოგადოებაში არსებობს სამი ძირითადი კლასი: **მუშები, კაპიტალისტები** და **მიწათმფლობელები.**

მიწათმფლობელები ფლობენ წარმოების მთავარ საშუალებას მიწას და შემოსავალს **მიწის რენტის** სახით აქედან იღებენ. კაპიტალისტების საკუთრებაშია წარმოების სხვა საშუალებები: სამრეწველო შენობები, მოწყობილობანი და ა.შ. ისინი მუშების დაქირავებით იღებენ შემოსავალს **მოგების** სახით. და ბოლოს, დაქირავებული მუშები, რომლებსაც არავითარი საკუთრება არ გააჩნიათ და ისინი თავიანთი შრომის გაყიდვით **ხელფასს** იღებენ.

5.1. ხელფასი

ხელფასის საკითხში ადამ სმითი მის წინამორბედებს ეთანხმებოდა, რომელთა შეხედულებით, მუშის ხელფასი იმ შემოსავლის ტოლია, რომელიც მისთვის სასიცოცხლოდ აუცილებელია. „შრომის პროდუქტი – წერდა იგი, წარმოადგენს შრომის ბუნებრივ გასამრჯელოს ანუ მის ხელფასს“[1].

იგი თვლიდა, რომ ადამიანმა ხელფასით თავის დარჩენა უნდა შეძლოს, ზოგჯერ იგი საკმარისზე მეტიც უნდა იყოს, რამდენადაც იგი ოჯახის წევრთა შენახვისა და გამრავლებისათვის აუცილებელია[2]. ამ კონტექსტში სმითი კანტილიონს იმოწმებს იმ ეფექტის საჩვენებლად, რომ ერთი მუშის ხელ-

1 ა.სმითი, გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, გვ. 75.

2 იქვე, გვ. 79.

ფასი დაახლოებით ორი პიროვნებისათვის საარსებო წყარო შეიძლება იყოს[1].

მართალია, სმითის შეხედულებით ხალხთა კეთილდღეობის ზრდას თან მოყვებოდა ხელფასის ზრდაც, მაგრამ მან ამავე დროს დაგვაფიქრა იმის გამო, რომ შრომის მაღალი ანაზღაურება (რომელიც ადამიანს მეტი შვილის გაზრდის საშუალებას აძლევს) ამ პროცესს ოდესმე შეაჩერებდა და ეს უსასრულოდ არ გაგრძელდებოდა.

სმითის დასკვნით, ადამიანებზე მოთხოვნილებისდა მიხედვით (ისევე როგორც რომელიმე სხვა საქონელზე) ბუნების კანონების ძალით, თავისთავად დარეგულირდებოდა გამრავლების საკითხი, დიახ, „ბუნების კანონების ძალით“ ხაზგასმით აღნიშნავს იგი, აქ ჩვენ კიდევ ერთხელ ვხედავთ, თუ როგორ არის გაიგივებული მუშა – საქონელთან.

5.2. მოგება

თუ ჩავთვლით, რომ საცვლელი ღირებულება (რომელიც გამოიხატება საქონლის ფასით) მხოლოდ შრომის ღირებულებიდან გამომდინარეობს, მაშინ გამოდის, რომ კაპიტალის მოგება (რომელიც შედის ამ ფასში) შრომის შედეგად წარმოშობილი ღირებულებით განისაზღვრება. ადამ სმითი მართებულად თვლიდა ამ დასკვნას. მისი განმარტებით, როგორც კი კაპიტალი გარკვეულ პირთა ხელში მოხვდება, მაშინ, ზოგიერთი მათგანი, ბუნების კანონების თანახმად, ამ კაპიტალს იმისათვის გამოიყენებენ, რომ შრომისმოყვარე ხალხს მუშაობის საშუალება მისცენ, რომ ისინი ნედლეულითა და

1 იქვე.

კვების პროდუქტებით მოამარაგონ და რომ ამ ხალხის მუშაობის შედეგად მიღებული მოგების გაყიდვით და მათი შრომის შედეგად გაზრდილი ღირებულებით მიიღონ მოგება. როდესაც მზა პროდუქცია ფულზე, შრომაზე ან სხვა სახის საქონელზე იცვლება, მაშინ, გარდა მუშათა შრომის ასანაზღაურებლად და ნედლეულის შესაძენად საჭირო თანხისა, ფაბრიკანტს, რომელმაც კაპიტალის დაბანდებით რისკი გასწია, კიდევ მოგება უნდა დარჩეს.

ამრიგად, - დაასკვნის ადამ სმითი, - **ღირებულება, რომელსაც მუშები ნედლეულის ღირებულებას უმატებენ, ორ ნაწილად იყოფა, რომელთაგან პირველი შეადგენს შრომისათვის მიღებულ გასამრჯელოს, მეორე კი ფაბრიკანტის, დამქირავებლის მოგებას წარმოადგენს.**

სმითი ყოველთვის ამ თეზის მომხრე იყო. მან საფუძველი ჩაუყარა მოგების ცნების იმ განმარტებას, რომელიც დღესაც აქტუალურია. იგი ნათლად ხედავდა, რომ ინვესტირებულ კაპიტალს მოგება უნდა უზრუნველეყო და რომ მოგების დონე გათანაბრების ტენდენციას განიცდის, რამდენადაც ყოველი ინვესტორი მაქსიმალური მოგების მიღებითაა დაინტერესებული.

ასეთი პოზიციიდან გამომდინარე, მოგების დონე ყოველთვის ერთნაირი არ შეიძლება იყოს და იგი კაპიტალის ინვესტირების სხვადასხვა საშუალებებსა და რისკის ფაქტორებზეა დამოკიდებული. სმითი ხვდებოდა, რომ კაპიტალიდან მიღებული მოგება შემოსავლის ერთი ნაწილია, რომელსაც კაპიტალის მსესხებელი კაპიტალის მესაკუთრეს აძლევს, რათა იმ კაპიტალით სარგებლის უფლება მოიპოვოს, რომელიც მას არ ეკუთვნის. კაპიტალიდან მიღებული მოგება, ჩვეულებრივ, ნა-

კლებია, ვიდრე მთლიანი შემოსავალი. განსხვავებას შეადგენს ე.წ. პრემია დაზღვევის სახით, რომელსაც კაპიტალის დამბანდებელი იხდის მოგების გარანტიის მისაღებად, რომელიც ყოველთვის ერთნაირი არ შეიძლება იყოს. სწორედ ამ გაგებით წერდა ადამ სმითი, რომ კაპიტალდაბანდებისას რისკავს ის, ვინც ამ კაპიტალს სესხულობს, ვინაიდან იგი კაპიტალის უსაკუთრეს მოგების მიღების გარანტიას აძლევს.

ადამ სმითის ეს მოსაზრება, სამწუხაროდ, დავიწყებას მიეცა. ეკონომიკის სფეროში მას აქტუალობა დღესაც არ დაუკარგავს.

5.3. მიწის რენტა

არანაკლებ ყურადსაღებია ადამ სმითის მოსაზრებანი მიწის რენტის თაობაზე. **იგი რენტას განმარტავს, როგორც მოსავლის ფასსა და იმ თანხას შორის სხვაობას, რომელსაც შეადგენს ხელფასი და მოგება – ერთად აღებული.** ეს სხვაობა მიწათმფლობელს ეძლევა, რომელმაც თავისი მიწის ნაკვეთი იჯარით მისცა მოიჯარეს. როდესაც მოიჯარეთა მხრიდან მიწაზე მოთხოვნა დიდია, მიწის ნაკვეთების რაოდენობა კი შეზღუდული, მაშინ მიწათმფლობელი თავისი მონოპოლიური მდგომარეობის უპირატესობით სარგებლობს.

მიწის რენტა, რომელიც მიწით სარგებლობისათვის გადახდილი ფასია, ჩვეულებრივ, იმის მაქსიმუმია, რისი გადახდაც მოიჯარეს შეუძლია.

იჯარის პირობების დადგენისას, მიწის მესაკუთრე ყოველთვის დაინტერესებულია თავის მიწას ისეთი ფასი დაადოს, რომ თვით მეიჯარეს რაც შეიძლება ნაკლები მოგება დარჩეს.

ე.ი. კაპიტალის სხვადასხვაგვარი დანახარჯების გამორიცხვის შემდეგ (რომელშიც შედის მუშების დაქირავება, ინვენტარის შეძენა და სხვ.), მხოლოდ იმდენი წმინდა მოგება რჩება, რამდენსაც, ჩვეულებრივ, მოცემულ პირობებში ვოიჯარე იღებს.

ამრიგად, ა.სმითის შეხედულებით, მიწის მესაკუთრე იმ რაოდენობის მაქსიმალურ რენტას იღებს, რომლის გადახდის უნარიც საერთოდ მოიჯარეს გააჩნია. აქედან გამომდინარეობს, რომ მიწის რენტა, როგორც მიწით სარგებლობისათვის გადახდილი ღირებულება, მონოპოლიურ ღირებულებას წარმოადგენს.

რასაკვირველია, გაურკვეველი რჩება საკითხი იმის თაობაზე, თუ როგორ უნდა დადგინდეს მიწის რენტა კონკრეტულ ქვეყანაში, რომელიმე კონკრეტულ პირობებში. ადამ სმითის განმარტებები ამ საკითხთან დაკავშირებით ბუნდოვანია, ხოლო რაც შეეხება საერთოდ მის თეორიას მიწის რენტის შესახებ, უნდა ითქვას, რომ მას გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება, რამდენადაც იგი ფიზიოკრატთა დოქტრინას უარყოფს. მიწის რენტა განისაზღვრება მიწის მესაკუთრის მონოპოლიური მდგომარეობით. ისევე, როგორც კაპიტალის მოგება, მიწის რენტაც შრომის შედეგად შექმნილი ღირებულებიდან გამომდინარეობს.

5.4. არამწარმოებლური შრომითი ხელფასები

ხელფასის, მოგებისა და მიწის რენტის საკითხების გარკვევით, საერთოდ ცხადი გახდა სხვადასხვა სახის შემოსავლის წყაროს წარმოშობის საკითხი სმითის თეორიაში. გას-

არკვევი დარჩა მხოლოდ იმ ადამიანთა ხელფასები, რომლებიც, კაპიტალდამბანდებელთა და მიწის მესაკუთრეთაგან განსხვავებით, თავიანთი შრომით ირჩენენ თავს, მაგრამ საზოგადოების მწარმოებლურ ნაწილს არ მიეკუთვნებიან.

ადამ სმითი მწარმოებლურად თვლიდა საზოგადოების იმ ნაწილს, რომელიც **ქმნის მატერიალურ დოვლათს**, ხოლო ყველა დანარჩენი, ვინც საკუთარი შრომით ცხოვრობს, ღირებულების შექმნის პროცესში არ მონაწილეობსო. მისი აზრით: „ერთი სახის შრომა ადიდებს იმ საგნის ღირებულებას, რომელზედაც გამოიყენება და მეორე სახის შრომას არა აქვს ასეთი მოქმედება. პირველს, რადგან იგი განსაზღვრულ ღირებულებას აწარმოებს, შეიძლება ეწოდოს პროდუქტიული შრომა, ხოლო მეორეს არაპროდუქტიული შრომა“[1].

საქონლილს ღირებულებაში, ადამ სმითის გაგებით, მწარმოებლური შრომისათვის გადახდილი გასამრჯელო და კაპიტალისაგან თუ მიწის რენტისაგან მიღებული შემოსავალი შედის. ის, ვინც ამ შემოსავალს იღებს, გადასახადს იხდის, რომლითაც სახელმწიფო თავის აპარატში მომსახურე პირებს გასამრჯელოს აძლევს.

ამრიგად, მათზე გადანაწილდება წარმოების პროცესში შექმნილი ღირებულებანი, ვინაიდან ისინი თავად არამწარმოებლურნი არიან. ამგვარი გადანაწილების შედეგად ხელფასები ეძლევათ ასევე მიწათმფლობელებთან ან კაპიტალდამბანდებლებთან მომუშავე მომსახურე პერსონალს. და ბოლოს, თავისუფალი პროფესიის მქონე პირებს (მაგ., იურისტებს) გასამრჯელო მთელი მოსახლეობის ხარჯზე ეძლევათ.

სმითის მიერ ჩატარებულ გამოკვლევას შემოსავლის წყა-

1 ა.სმითი. გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, გვ. 376.

როს შესასწავლად ეკონომიკურ მეცნიერებაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. მწარმოებლური შრომის არამწარმოებლური შრომისაგან გამიჯვნით მან მეტად საყურადღებო დასკვნები გააკეთა. ამასთან ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მან არამწარმოებლური შრომის სწორად ვერ განმარტა. იგი **არამწარმოებლურ შრომად** ისეთ შრომას მიიჩნევდა, რომლის შედეგს არც რაიმე რეალურად არსებული საგანი და არც რაიმე გასაყიდი საქონელი არ წარმოადგენს. **არამწარმოებლურ მუშებს** კი იგი უწოდებს არა მხოლოდ მსახურებს და სახელმწიფო აპარატში მომუშავე პირებს, არამედ სასულიერო პირებს, იურისტებს, ექიმებს, მწერლებს, მსახიობებს, მუსიკოსებს, ოპერის მომღერლებს და ა.შ. მისი აზრით, მსახიობის სიტყვები, გამომსველელის მოხსენება, მუსიკოსის მუსიკა, ყოველივე ეს მაშინვე ქრება და იკარგება.

სინამდვილეში, აქ ადამ სმითი ცდებოდა. მსახიობი, რომელიც თეატრში მუშაობს, ქმნის პროდუქტს, კერძოდ დგამს სპექტაკლს (თეატრალურ წარმოდგენას), რომელიც იყიდება. მის მიერ გაწეული შრომა კი შეიძლება და აუცილებელის არის, რომ ეროვნულ შემოსავალს მიეთვალოს.

რაც შეეხება მსახურებს, თანამდებობებისა და თავისუფალი პროფესიის მქონე პირებს, იგი მათ სამართლიანად მიიჩნევს არამწარმოებლურ ძალად. შინამოსამსახურე მუშაობს სახლში და ოჯახის მეურნეობას უძღვება, მაგრამ არავითარ გასაყიდ პროდუქტს არ ქმნის. სახელმწიფო აპარატში მომუშავე თანამდებობის პირიც არ ქმნის პროდუქტს. დაბოლოს, არც ზოგიერთი თავისუფალი პროფესიის წარმომადგენელი ქმნის ბაზარზე გასაყიდ რაიმე ღირებულებას. მოსამართლის შემოსავალი უშუალოდაა დამოკიდებული მის პიროვნებაზე და მას

არ შეიძლება დავარქვათ რაიმე საქონლის გაყიდვის შედეგად მიღებული შემოსავალი. საქონლად მხოლოდ სტანდარტიზებული სავაჭრო საქონელი ითვლება.

„კაპიტალისტური სისტემა საზოგადოების შიგნით საქმიანობისა და ურთიერთობების ისეთ სპეციფიკურ სფეროს წარმოშობს, რომლის ხარისხობრივი განხილვა შესაძლებელი ხდება იმის გამო, რომ მასში გაცვლითი ღირებულება შედის. რასაკვირველია, ეს სფერო სავსებით იზოლირებული არ არის საზოგადოებრივ ურთიერთობათა საერთო კომპლექსში. მაგალითად, სახელმწიფო ღირებულებათა შესაქმნელად ხელსაყრელ პირობებს ქმნის, საქონელმიმოქცევისა და ადამიანთა ურთიერთობების უშიშროების გარანტიების უზრუნველყოფით. მიუხედავად ამისა, კაპიტალისტური სისტემის არსის სწორად გაგების მიზნით, საჭიროა ღირებულების შემქმნელი სფეროს გამოყოფა, ვინაიდან ა.სმითისათვის „ეკონომიკური სისტემის“ ცნება უცხო იყო, მან კაპიტალისტურ საზოგადოებაში მწარმოებლური სფეროს მართებული განმარტება ვერ შეძლო.

6. ურთიერთსაწინააღმდეგო ინტერესებისა და ეკონომიკური აღმავლობის შესახებ

მიუხედავად ზემოთ აღნიშნული ნაკლოვანებებისა, ადამ სმითმა კაპიტალის ბრუნვის და შემოსავალთა საკითხების გაანალიზება ფიზიოკრატებზე უკეთ შეძლო. ურიგო არ იქნებოდა, თუ ადამ სმითის გაკვალულ გზას სხვებიც გაჰყვებოდნენ, რომლებიც კაპიტალისტური სისტემის საფუძვლიან შესწავლას და მის სწორ ანალიზს შესძლებდნენ, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს ყოველთვის ასე არ მოხდა.

ერთის მხრივ, ადამ სმითი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ვაჭართა და ფაბრიკანტთა ინტერესები საზოგადოების საერთო ინტერესებს უპირისპირდება. მეორე მხრივ, მან აშკარად ფაბრიკანტებსა და მუშებს დამქირავებლებსა და დაქირავებულებს შორის ინტერესთა დაპირისპირება გამოავლინა.

მიწის რენტაზე მსჯელობისას სმითი მიუთითებს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ღირებულების ან უცვლელობაზე, ან ზრდაზე, მაშინ, როდესაც სამრეწველო ნაწარმის ღირებულება პირიქით, მცირდება. სოფლის მეურნეობის უმთავრესი პროდუქტის — მარცვლეულის ღირებულება, მისი აზრით, უცვლელი რჩება, რამდენადაც მიწის დამუშავების სხვადასხვა ეტაპზე საშუალოდ ერთი და იგივე რაოდენობის შრომა იხარჯება იმისათვის, რომ იგივე ნიადაგზე, იმავე კლიმატურ პირობებში იმავე რაოდენობის მარცვლეული მივიღოთ, შრომის მწარმოებლურობის მუდმივი ზრდა კი საქონელზე ფასების მუდმივი ზრდის პირობებში მეტნაკლებად გაბათილდება.

ა.სმითის შეხედულებით, სხვა სახის სასოფლო-სამეურნეო

პროდუქციის ღირებულებაც ზრდის ტენდენციით ხასიათდება, თუმცა მას ბუნდოვანი და გაუგებარი არგუმენტები მოჰყავს.

რაც შეეხება სამრეწველო ნაწარმის ღირებულებას, იგი პირიქით – უნდა შემცირებულიყო. ა.სმითის აზრით, საყოველთაო კეთილდღეობისაკენ ადამიანის ბუნებრივი ლტოლვა ხელით შრომის შედეგად შექმნილი პროდუქტის რეალური ფასის თანდათანობით შემცირებას განაპირობებს და უკეთესი მანქანა-დანადგარები, შრომის სწორი დანაწილება (მოკლედ ყველაფერი ის, რაც პროგრესს თან სდევს) იგივე პროდუქტის წარმოებაზე ბევრად ნაკლები შრომის დანახარჯებამდე მიგვიყვანს.

ადამ სმითის წინასწარმეტყველებით რეალური ხელფასები ფაქტობრივად არ იცვლებიან. ამ დასკვნამდე იგი მივიდა იმ მოსაზრების საფუძველზე, რომ ხალხის კეთილდღეობის ზრდასთან ერთად გაიზრდებოდა მიწის რენტა, კაპიტალიდან შემოსავალი კი პირიქით – შემცირდებოდა. ამ შემცირებას იგი კონკურენციით ხსნიდა, რომელსაც ადგილი უნდა ჰქონოდა კაპიტალის ბაზარზე ფულის დიდი რაოდენობით მოზღვავების გამო. იგი იმასაც აღნიშნავს, რომ შემოსავლის წყაროებს შორის კავშირი არსებობს და ყველაზე მაღალმა მოგებამ შესაძლოა საქონლის ფასში ყველაფერი შთანთქოს.

ამრიგად, რჩება მხოლოდ ის, რაც საჭიროა დახარჯული შრომის ასანაზღაურებლად, ამასთან, ეს ანაზღაურება იმდენად დაბალია, რომ იგი ფაქტობრივად საარსებო მინიმუმს წარმოადგენს.

ადამ სმითის შემდგომი დასკვნით, მიწათმფლობელებსა და მუშებს იგივე ინტერესი აქვთ, როგორიც მთელ საზოგადოებას, ვინაიდან მათი შემოსავალი ხალხის მატერიალური

კეთილდღეობის ზრდის პარალელურად იზრდება. ვაჭრებსა და ფაბრიკანტებს კი ურთიერთსაწინააღმდეგო ინტერესები ამოძრავებთ, ვინაიდან ხალხის მატერიალური კეთილდღეობის ზრდასთან ერთად მათი მოგება მცირდება.

აქედან გამომდინარე, სმითის აზრით, მეტად ფრთხილად უნდა მოვეპყრათ ვაჭართა და ფაბრიკანტთა მოთხოვნებს, რამდენადაც ვაჭრობისა და მრეწველობის მუშაკთა ინტერესები გარკვეულწილად ეკონომიკის საერთო ინტერესებს ეწინააღმდეგებიან. ვაჭრებს ყოველთვის თავიანთი ბაზრის გაფართოება და კონკურენციის შემცირება აინტერესებთ. ბაზრის გაფართოება ეკონომიკის განვითარების საერთო ინტერესებში შეიძლება იყოს, მაგრამ კონკურენციის შეზღუდვა მისთვის საზიანოა. იგი ხელს აძლევს ვაჭრებს, რომლებიც ხელოვნურად ზრდიან თავიანთ მოგებას, ხალხი კი ზარალდება. ამიტომ ვაჭრობის სფეროში ვაჭართა სასარგებლოდ ახალი კანონების შემუშავებისას დიდი სიფრთხილეა საჭირო.

რაც შეეხება ხელფასების პოლიტიკას, აქ, სმითის აზრით, მშრომელთა ინტერესები საზოგადოების საერთო ინტერესებს ემთხვევა, ვინაიდან ეკონომიკის განვითარებას თან სდევს რეალური ხელფასების ზრდის ტენდენცია. ამასთან, იგი დასძენს, რომ თავად მუშას ამ ინტერესების გაგება და მათ პირად ინტერესებთან დაკავშირების ძალა არ შესწევს. მისი ცხოვრების წესი არ აძლევს მას არც დროს, არც საშუალებას, რომ ამ საკითხს ჩაუფიქრდეს. თვით მისი აღზრდა და მისი ბუნება ზღუდავს მას, გარკვეული განაჩენი გამოიტანოს მაშინაც კი, როდესაც მას ამის უნარი შესწევს. ამრიგად, საზოგადოებრივი აზრის ანალიზისას მის აზრს არავინ ისმენს.

თუმცა უდავოა ამ თვალსაზრისის სისწორე, მაინც თვალ-

ში საცემია ის, თუ რა ადვილად ეგუება ავტორი სიტუაციას, როდესაც საზოგადოების მთელი ფენა საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან გამორიცხულია. მისი აზრით, ხელისუფლება მხოლოდ მიწათმფლობელებს შეიძლება დაეყრდნოს: ვაჭრობის, საქონელმიმოქცევის და ეკონომიკის სხვა საკითხების განხილვისას, მიწის მესაკუთრე ხელისუფლებას შეცდომაში არასოდეს არ შეიყვანს. შესაძლოა, ადამ სმითმა ისიც იცოდა, რაც მიწათმფლობელებმა თვითონაც არ იცოდნენ, თუ რაში გამოიხატებოდა მათი პირადი ინტერესები.

ინგლისური ლიბერალიზმის ფუძემდებელი ვაჭრებსა და ფაბრიკანტებს კრიტიკას არ აკლებს, თუმც ვერ ვიტყოდით, რომ იგი ამ კლასის აშკარა წინააღმდეგია. ამას ისიც მოწმობს, რომ სმითმა **ალიარა ბურჟუაზიის გადამწყვეტი როლი ევროპული ცივილიზაციის განვითარების საქმეში**. ამავე დროს მან აშკარად დაგვანახა, რომ **მუშათა კლასი საზოგადოების დანარჩენი ფენებისაგან ჩაგვრას განიცდიდა**.

ხელფასის საკითხის განხილვისას სმითი ამჩნევს, როგორ ერთიანდებიან ფაბრიკანტები, რათა უმძიმესი შრომის პირობები და უმდაბლესი ხელფასები მოახვიონ თავს მუშებს. იგი, უნდა ითქვას, გარკვეული თანაგრძნობით და გულისტკივილით აღწერს მუშათა ამბოხებას: ისინი საოცრად იმედგაცრუებულნი არიან, მათი ქცევა ჰგავს ჭკუაშეშლილი და თავაწყვეტილი ადამიანის ქცევას, რომელიც ან შიმშილით უნდა მოკვდეს, ან უნდა აიძულოს ფაბრიკანტი, რომ უყოყმანოდ ყურად იღოს მისი მოთხოვნა. **ამგვარ ამბოხებებს**, მისი აზრით, ჩვეულებრივ, **სხვა არაფერი მოჰყვება, თუ არა ამბოხებულთა დასჯა და განადგურება**. თუმცა, იგი იმასაც აღნიშნავს, რომ ამის მიზეზი ფაბრიკანტთა უპირატესი მდგომარეობაა.

გარდა ამისა, „გამოკვლევაში“ ჩამოყალიბებული დოქტრინით შემოსავლის წყაროების შესახებ, აშკარად გამოიკვეთა, რომ **გასამრჯელოს მიმღებნი მთელი შემოსავლის მხოლოდ ერთ მცირე ნაწილს იღებენ, სხვებს კი ბევრად უფრო დიდი ნაწილი რჩებათ.** თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ, სმითის შეხედულებით, **შემოსავლის ამგვარი განაწილება ურყევ კანონებს ექვემდებარება**, და მაინც ბევრ სასარგებლო ინფორმაციას იპოვნიან მის ამ ნაშრომში ისინი, ვინც მშრომელთა ინტერესებს იცავენ.

კოლონიების საკითხთა განხილვისას, მაგალითად, სმითი აღნიშნავს, რომ ამერიკაში ხელფასები უფრო მაღალია, ვინაიდან თვითონ ქვეყანაა უფრო მდიდარი, სამუშაო ძალა კი ნაკლები რაოდენობითაა. შემდეგ ავტორი დასძენს, რომ სხვა ქვეყნებში რენტა და კაპიტალის მოგება შთანთქავს მუშათა ხელფასებს, მმართველი კლასები კი ჩაგრავენ ხალხს. ეს წინადადება ნათლად გვიჩვენებს, რომ მისი შეხედულება ეკონომიკაზე აშკარა ლიბერალიზმად არ შეიძლება ჩავთვალოთ, მაგრამ სმითმა (რომელიც ამ უსამართლობას ჩვეულებრივ მოვლენად თვლიდა) ლიბერალიზმი არჩია. მისი დოქტრინიდან სრულიად განსხვავებული დასკვნების გამოტანაც არაა გამორიცხული.

ა.სმითს სხვა ლიბერალებზე მეტი წვლილი მიუძღვის ლიბერალური დოქტრინის ჩამოყალიბებასა და გავრცელებაში. ამავე დროს, ჩვენთვის ცნობილია, რომ იგი არ იყო ამ დოქტრინის ურყევი მიმდევარი, რომლის მიხედვითაც საზოგადოება საუცხოოდ მოწყობილ მექანიზმს უნდა წარმოადგენდეს. მისი აზრით, საზოგადოების მექანიზმი სავსებით სრულყოფილი არ შეიძლება იყოს, მაგრამ განგებამ სწორედ ასე ისურვა. ამიტომ **ამ მექანიზმის შეცვლის აუცილებლობა მიზანშეუწონლად ჩათვალა.**

მას არ უცდია საზოგადოების ნაკლოვანებების დაფარვა და ისინი სააშკარაოზე გამოიტანა. ამას ეწინააღმდეგებოდნენ მისი მიმდევრები, რამეთუ ეს არსებულ საზოგადოებრივ წყობილებას საფრთხეს შეუქმნიდა.

პირველი თეზისიდან, რომელიც ა.სმითმა წარმოადგინა ნაშრომში „გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ", გამომდინარეობს, რომ ხალხთა კეთილდღეობის ზრდა კაპიტალის დაგროვებაზე და მმართველი კლასები მომჭირნეობაზეა დამოკიდებული. კაპიტალის დაბანდების შედეგად იზრდება შრომის მწარმოებლურობა. ამ ზრდას კი მოჰყვება სამუშაო ძალის ზრდა, რაც, თავისთავად, ხელს უწყობს ეროვნული შემოსავლის ზრდას.

„გამოკვლევის" ერთ-ერთ თავში, კაპიტალის დაგროვების შესახებ, ავტორი არც ერთხელ **არ სვამს კითხვას გასაღების ბაზრის თაობაზე**, რაც აუცილებელია პროდუქციის მოცულობის ზრდისათვის. ეს საკითხი მას საერთოდ მხედველობიდან გამორჩა, რაც მის მიერ დაშვებული შეცდომით აიხსნება, როდესაც მან წლიურ **„მთლიან ეროვნულ შემოსავლად" ჩათვალა ხელფასები, მოგება და მიწის რენტა** ერთად აღებული.

ერთის მხრივ, ა.სმითი **თვლიდა**, რომ წლის განმავლობაში **მანქანა-დანადგარების ექსპლოატაციისა და მათი შეკეთება-განახლების მიზნით გაღებული თანხა ყოველწლიური მთლიანი ეროვნული შემოსავლის[1] დიდ ნაწილს არ წარმოადგენს**. მიზეზად იგი, რომ ამ თანხიდან ხელფასების გაცემას იშველიებს. მაგრამ **„ყოველწლიური ეროვნული შემოსავლის" ღირებულებაში მაინც შედის წლის განმავლობაში მანქანა-დანადგარებზე გაღებული თანხა**, ისევე, როგორც წლის განმავლობაში გადახდილი ხელფასები,

1 მთლიან ეროვნულ შემოსავალში მას ესმოდა ის, რასაც ახლა უწოდებენ მთლიან შიგა პროდუქტს (მმა).

მიღებული მოგება და მიწის რენტა ერთად.

ამ **ერთ შეცდომას მეორე მოჰყვა**: იგი თვლიდა, რომ დანაზოგები წლის განმავლობაში სამომხმარებლო საქონელზე მოთხოვნის დასაფარად იხარჯება. მისი აზრით, დანაზოგი მოიხმარება სხვა ჯგურის ადამიანების მიერ. შემოსავლის ამ ნაწილს, რომელსაც მდიდარი კაცი წლის განმავლობაში ხარჯავს, უმეტეს შემთხვევაში მისი უდარდელი სტუმრები და მის სახლში მომუშავე მსახურები გამოჭამენო. დანაზოგის ერთ ნაწილს კი ფაბრიკანტი მოგების მიღების მიზნით მაშინათვე კაპიტალის სახით აბანდებს. ეს ნაწილიც მაშინვე იხარჯება: მხოლოდ ამ შემთხვევაში იგი სხვა ჯგურის ადამიანებზე იხარჯება, კერძოდ, მუშებზე, მანუფაქტურაში დასაქმებულ პირებზე და ხელოსნებზე, რომლებიც თავიანთი შრომით ღირებულებას ქმნიან და ფაბრიკანტს მოგებას აძლევენ.

სინამდვილეში, დანაზოგი, როგორც წლიური შემოსავლის ნაწილი, წლის განმავლობაში მთლიანად არ იხარჯება. ამ თანხით ფაქტობრივად ხდება დამატებითი დანადგარების შეძენა, რომელთა ღირებულება თანდათანობით შედის წმინდა ეროვნულ შემოსავალში[1].

ა.სმითმა **ასევე ვერ შესძლო გასაღების ბაზრის პრობლემის სწორი ახსნა**. თუმცა საყურადღებოა ავტორის აზრი იმის თაობაზე, რომ დანაზოგის სიუხვე და ვაჭრობის ლიბერალიზაცია ეკონომიკის აღმავლობის აუცილებელ წინაპირობას წარმოადგენენ.

„გამოკვლევის“ ერთ-ერთ ნაწილში გაკრიტიკებულია მერკანტილისტთა სისტემა, რომელიც საგარეო ვაჭრობის შეზ-

1 წმინდა შემოსავალი სმითთან ესაა ეროვნული შემოსავალი, რომელიც არის ქვეყანაში ერთი წლის განმავლობაში ახლად შექმნილი მთლიანი პროდუქტის ღირებულება.

ღუდვის ხარჯზე ხალხთა მატერიალური კეთილდღეობის გაუმჯობესებას ითვალისწინებდა. მერკანტილისტთა ასეთი შეხედულებები სმითს საზოგადოებისათვის საზიანოდ მიაჩნდა.

ყოველივეს გასარკვევად ა.სმითი იხილავს საკითხს, რომელიც ეხება წარმოებული სამამულო პროდუქციის დაცვის მიზნით **საბაჟო გადასახადის დაწესებას ქვეყნის შიგნით იმპორტირებულ საქონელზე:** ჩვეულებრივ, რომელიმე ქვეყანას საზღვარგარეთიდან საქონელი იმ შემთხვევაში შემოაქვს, თუ იგი იქ უფრო იაფი უჯდება და თუკი ამ საქონლის იმპორტირებას ხელს შევუშლით, მაშინ ჩვენ იძულებული გავხდებით დავაბანდოთ კაპიტალი ქვეყნის შიგნით იგივე საქონლის წარმოების მიზნით, მაშინ, როდესაც ამ თანხით სხვა სახის საქონლის შეძენა შეიძლებოდა. ასეთ შემთხვევაში, როგორც ავტორი დასძენს, შესაძლებელია ამ საქონლის უცხოეთში უფრო იაფად შესყიდვა (ვიდრე ქვეყნის შიგნით წარმოება) და ამას კი შედეგად ის მოჰყვებოდა, რომ ჩვენ მას შევისყიდიდით ამ საქონლის ფასის ერთი ნაწილით და არა ისეთი ფასით, რაც ქვეყნის შიგნით საქონლის წარმოება დაჯდა. ასეთი მოქმედება კი ქვეყანაში მრეწველობის განვითარების ხელშემშლელ მიზეზადაა დასახელებული.

შემდგომში ავტორი თავად ეწინააღმდეგება გამოთქმულ მოსაზრებას და დასძენს, რომ **საბაჟო გადასახადები** პირიქით **პროდუქციის ზრდას ხელს შეუწყობსო.** მანქანა-დანადგარების უცხოეთიდან შემოტანა თავდაპირველად ძვირი დაჯდება, მაგრამ ამით წარმოების პროცესი გაუმჯობესდება და ბოლოს საქონლის უფრო იაფად გაყიდვა მოხერხდება. ამავე დროს ავტორი გვაფიქრებინებს, რომ ამით შემცირდებოდა ეროვნული

შემოსავალი და კაპიტალის დაგროვებაც შეფერხდებოდა.

დღესდღეობით ყველასათვის ნათელია, რომ სმითი ცდებოდა და რომ ჩვეულებრივ, ყოველ ქვეყანაში ინდუსტრიალიზაციის მიზნით საჭიროა მფარველობითი საბაჟო გადასახადის შემოღება. ამასთან, უნდა შევნიშნოთ, რომ ა.სმითის ამ მოსაზრებას საგარეო ვაჭრობის საკითხებთან დაკავშირებით, საფუძვლად უდევს მცდარი შეხედულება, რომლის მიხედვითაც არსებული კაპიტალის დაბანდება შიგა ბაზრისთვის მწარმოებელ სექტორებში ყოველთვის შეიძლებოდა. იმდენად აშკარა იყო ამ აზრის მცდარობა, რომ შემდგომში იგი თავადვე უარყო კოლონიებში ვაჭრობის საკითხებზე მსჯელობისას.

ამჯერად გაიმარჯვა მისმა რეალისტურმა აზროვნებამ. აქ ავტორი საოცარი სიზუსტით და გულდაგულ განიხილავს თუ რა დიდი წვლილი მიუძღვის ინგლისის მრეწველობის განვითარებაში კოლონიებში ვაჭრობას. მისი აზრით, კოლონიებში ვაჭრობით გაჩნდა დიდი, თუმცა ტერიტორიულად საკმაოდ მოშორებული ბაზარი, სადაც შესაძლებელი გახდა ინგლისში წარმოებული პროდუქციის იმ ნაწილის გაყიდვა, რომელიც ქვეყნის შიგნით მოთხოვნით არ სარგებლობდა; კოლონიებში ვაჭრობა ასტიმულირებს დიდ ბრიტანეთში პროდუქციის რაოდენობის ზრდას, რამდენადაც კოლონიებში ზედმეტი პროდუქციის გასაღების შესაძლებლობა იქმნება. კოლონიებში ვაჭრობა ასევე ხელს უწყობსო ბრიტანეთში მწარმოებლური შრომის რაოდენობის მუდმივ ზრდას.

შემდეგ ავტორი დასძენს, რომ უცხოეთში გასაღების ბაზრების გაფართოებას შეიძლება მოჰყოლოდა ინგლისის შიგა ბაზრის ზრდაც და ევროპელი მეწარმეები (რომელთაც ეს ვაჭრობა დასაქმების შესაძლებლობას აძლევს) ბაზარს ქმნიან

ქვეყნის შიგნით წარმოებული პროდუქციისათვის. ასეთ შემთხვევაში ყველა სხვა ბაზარზე უფრო მოგებიანი ადგილობრივი ბაზარია, რომელიც საგრძნობლად იზრდება, რამდენადაც იგი ამერიკაში წარმოებული მარცვლეულით, საქონლით, პურით, ხორცითა და სხვა საქონლით ვაჭრობს.

ა.სმითის აზრით, საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაცია უცხოეთში ადგილობრივი მრეწველობის ნაწარმისათვის გასაღების ბაზრების შექმნას განაპირობებდა, ვინაიდან მრეწველობის რომელიმე დარგში წარმოებული ზედმეტი პროდუქცია (რომელიც ქვეყნის შიგნით მოთხოვნით არ სარგებლობს) საზღვარგარეთ გაიტანება და სანაცვლოდ კი ის საქონელი შემოიზიდება, რომელზეც თვით ამ ქვეყანაში დიდი მოთხოვნილებაა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მწარმოებლური შრომის ნაწილი ფუჭად დაიხარჯება, რაც წლიური პროდუქტის ღირებულებას შეამცირებს.

შემდეგ ავტორი დასძენს, რომ თუ რომელიმე ქვეყანაში კაპიტალის მარაგი იმდენად გაიზარდა, რომ ქვეყნის შიგნით ამ კაპიტალის დაბანდების შესაძლებლობა და არც საჭიროება აღარ არის, მაშინ ამ ჭარბი კაპიტალის ნაწილი სხვა ქვეყნის ეკონომიკაში ბუნებრივად გადაედინება. თუ რას გულისხმობდა აქ სმითი, ამაზე სიტყვა „ბუნებრივად“ მიგვანიშნებს. კერძოდ კი მას მიაჩნდა, რომ, ჩვეულებრივ, უცხოეთში გასაღების ბაზრების პოვნის პრობლემა არ არსებობდა. ხოლო თუკი ადგილი ასეთი სახის პრობლემას ექნებოდა, მაშინ გამოსავალი თავად მოიძებნებოდა, უცხო ქვეყანაში ჭარბი კაპიტალი გზას ბუნებრივად გაიკვალავდა.

ეს საკითხები განხილულია წიგნის მესამე ნაწილში, რომელშიაც ავტორი ზოგადად განიხილავს სიმდიდრის სხ-

ვადასხვა განვითარებას სხვადასხვა ხალხებში. წიგნის მესამე ნაწილი ორმხრივ იქცევს ჩვენს ყურადღებას: **პირველი**, მასში ჩამოყალიბებულია **ეკონომიკური აღმავლობის თეორია**, რომლის მიხედვითაც ყველასათვის მისაღები მოდელი შეიძლება შეიქმნას; **მეორე**, მასში წარმოდგენილია დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების ისტორია.

აქ ჩამოყალიბებული ეკონომიკური აღმავლობის თეორიის უპირატესობა მისი სიმარტივეა. ამ თეორიის თანახმად, კაპიტალი თავდაპირველად სოფლის მეურნეობაში იქმნება და მისი დაბანდებაც უპირატესად სოფლის მეურნეობაში ხდება. იმის გამო, რომ ამ დარგის რენტაბელობა ნაკლებია, კაპიტალი მანუფაქტურებში გადაედინება, ხოლო როდესაც მრეწველობაში ჭარბი კაპიტალი დაგროვდება, მაშინ იგი უცხოეთში გადაიტანება.

ადამ სმითის აზრით, „ბუნების ამ გეგმას" „ახალ სამყაროში" ეწერა განხორციელება, ძველ სამყაროში კი, რომის იმპერიის დამხობის შემდეგ, სოფლის მეურნეობის განვითარება შეფერხდა, რამაც კაპიტალის დაბანდების საქმეს ხელი შეუშალა. ამიტომ საერთაშორისო ვაჭრობის განვითარება და მანუფაქტურების დაარსება სოფლის მეურნეობის განვითარებას წინ უნდა უსწრებდეს. ხოლო, როდესაც მანუფაქტურები თავიანთი პროდუქციის გამოშვებას დაიწყებენ, მაშინ მიწათმფლობელებიც რადიკალურად შეიცვლებოდნენ. ურიცხვ მოსამსახურეთა შენახვის ნაცვლად, ისინი ფუფუნების საგნებს შეიძენდნენ. ამით არამწარმოებლური სამუშაო ძალების რაოდენობა შემცირდებოდა. გარდა ამისა, ისინი სოფლის მეურნეობაში სიახლეების დანერგვას შეეცდებოდნენ.

ადამ სმითის დასკვნით, **ვაჭრობა და ხელოსნობა მიწათ-**

მეწარმეობის განვითარების მიზეზი და სტიმული გახდა ევროპის უმეტეს ქვეყნებში და არა პირიქით[1].

იმის გამო, რომ ევროპაში ეკონომიკის აღმავლობა ბუნებრივად არ ხდებოდა, აღნიშნავს სმითი, ამიტომ ეს პროცესი „ჩქარა და გაუბედავად“ მიმდინარეობდა, ამერიკაში კი ეკონომიკის განვითარების პროცესი „ბუნებრივად“ და სწორედ ამიტომ ბევრად უფრო სწრაფად მიმდინარეობს. მისი აზრით, საერთო მაგალითი არსებობს იმისა, რომ რომელიმე ქვეყანაში ყაჩაღობითა და ხელოსნობით დაგროვებული კაპიტალი ყოველად გამოუსადეგარი იქნება, თუკი მისი ნაწილი სოფლის მეურნეობაში არ დაბანდდება.

ამ აზრის გაცნობის შემდეგ ნათელია, თუ რატომ დარჩა ადამ სმითის ყურადღების მიღმა უცხოეთის ქვეყნებში გასაღების ბაზრების მნიშვნელობა ინგლისის მრეწველობის განვითარებისათვის. მაშინ, როდესაც იგი კოლონიებში ვაჭრობას ყოველმხრივ ახალისებდა. ეს, ადამ სმითის აზრით, იმით შეიძლება აიხსნას, რომ დიდი კაპიტალის დაგროვება და ჭარბი პროდუქციის არსებობა, ჩვეულებრივ, ქვეყნის განვითარების უფრო მაღალ ეტაპზეა შესაძლებელი. განვითარების ამ ეტაპზე გასაღების ბაზრების უცხოეთში „გადატანა“ მხოლოდ შეაფერხებდა საზოგადოების ე.წ. „სტაციონალური მდგომარეობის“ დადგომას, რომელშიც საზოგადოება „მატერიალური კეთილდღეობის უმაღლეს საფეხურს“ მიაღწევს. აქედან გამომდინარე, იგი მიიჩნევდა, რომ ეკონომიკური აღმავლობის პროცესში უცხოეთში გასაღების ბაზრების ძიება მხოლოდ დროებითი დამხმარე საშუალება უნდა ყოფილიყო.

მასზედ, თუ როგორ ერთგულებას იჩენდა ა.სმითი ეკონო-

1 ა.სმითი, გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, გვ. 474.

მიკური ლიბერალიზმის იდეებისადმი, ნათლად მიგვანიშნებს მისი შემდეგი გამონათქვამები: რომელიმე საგნის წარმომადგენელთა ინტერესების შებღალვა მხოლოდ სხვა კლასის წარმომადგენელთა ინტერესების მხარდასაჭერად, სხვა არაფერია, თუ არა სამართლიანობის საწინააღმდეგო სელა; სამართლიანობისა, რომელიც ერთნაირად უნდა იცავდეს საზოგადოების ყველა კლასის ინტერესებს. როგორც ხედავთ, აქ საუბარია სამართლიანობისა და თანასწორუფლებიანობის მქონე სახელმწიფოზე, თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ „გამოკვლევაში“ სმითმა ღიად დატოვა არაერთი საკითხი, რომელიც სწორედ უსამართლობასა და თანასწორუფლებიანობის დარღვევას შეეხებოდა. რაც შეეხებოდა კოლონიებს, აქ იგი ლიბერალური პოლიტიკის გატარების მომხრე იყო და მეტ სამართლიანობას მოითხოვდა.

ა.სმითი ზოგადად კოლონიების დაარსებას გმობდა და „საგიჟეს“ უწოდებდა ამ „უსამართლობას“. მისი ნათქვამიდან ზოგჯერ ისეთი შთაბეჭდილებაც კი გვექმნება, თითქოს მათი დაშლის მომხრეც კი იყო. ასე მაგალითად, მისი ვარაუდით შესაძლებელია ისეთი დრო დადგეს, როდესაც კოლონიების მკვიდრნი ისე გაძლიერდებიან, რომ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნების ხალხთა შორის ძალები ისე გაწონასწორდება. რომ ერთმანეთის შიშით და რიდით ურთიერთჩაგვრას ვეღარ შესძლებენ თითოეულის სამართლიან უფლებებსა და ინტერესებს გაითვალისწინებენ. მიუხედავად ამისა, ა.სმითი კოლონიებში მხოლოდ ვაჭრობის მონოპოლიის გაუქმებას მოითხოვდა. იგი მიიჩნევდა, რომ კოლონიებში ვაჭრობის ლიბერალიზაციას მათი პოზიციების განმტკიცება და ეკონომიკური აღმავლობა ავტომატურად მოჰყვებოდა. ეს იყო ლიბერალი თეორეტიკოსის უდიდესი შეცდომა.

დასკვნა

თუ ეკონომიკური ნაშრომის სიდიადე კაცობრიობის ისტორიაზე მოხდენილი ზეგავლენის ძალით იზომება, მაშინ „ხალხთა სიმდიდრეს“ მეტოქეობას გაუწევს მხოლოდ კარლ მარქსის „კაპიტალი“. რასაკვირველია, მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს ზეგავლენის ბუნება. იმ დროს, როცა მარქსის გონება შეპყრობილი იყო არსებული წარმოების წესის რევოლუციური ნგრევით, სმითის გონებას ახალი საზოგადოების წესის მშვიდობიანი დამკვიდრება აინტერესებდა. თუ ამას მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ ვერც ერთი სხვა ეკონომიკური წიგნის მნიშვნელობა „ხალხთა სიმდიდრის“ ისტორიულ მნიშვნელობას ვერ გადააჭარბებს.

ლიბერალ ვიქტორიანელებმა[1] მისი ისტორიული როლი ელვარე ტერმინებით გამოხატეს. ინგლისელმა ისტორიკოსმა და სოციოლოგმა ჰენრი ტომას ბოკლმა (Bockle, 1821-1862) თავის წიგნში „ცივილიზაციის ისტორია ინგლისში“ (1857-1861) აღნიშნა: სახეზეა რა მისი საბოლოო შედეგები, შეიძლება ითქვას, რომ „ხალხთა სიმდიდრე“, ალბათ, ყველაზე მნიშვნელოვანი წიგნია, რაც კი ოდესმე დაწერილა და უეჭველად ერთი კაცის მიერ გაღებული ყველაზე ძვირფასი შენაწირია იმ პრინციპების დამკვიდრებაში, რომელთაც მმართველობა უნდა ეფუძნებოდეს. ადამ სმითზე იგი ამბობდა: ის, რაც ამ მარტოხელა შოტლანდიელს ერთი წიგნით აქვს, ადამიანის საბედნიეროდ გაღებული უფრო მეტი შეწირულობაა, ვიდრე ეს იმ სახელმწიფო მოღვაწეთა და კანონმდებელთა გაერთიანებულ

1 მეფე ვიქტორიის (1837-1901) მეფობის პერიოდში ინგლისური კულტურის მოღვაწეები.

ნიჭს შეიძლებოდა გაეკეთებინა.

ამ ისტორიულმა გავლენამ, რა თქმა უნდა, თაობები მოითხოვა. ის წიგნის გამოსვლიდან, თითქმის შეუმჩნევლად მალე დაიწყო, თუმცა, ბრიტანეთშიც კი მერკანტილიზმიდან ლიბერალიზმზე გადასვლას დაახლოებით სამოცდაათი წელი დასჭირდა. სხვა უმეტეს ქვეყნებში კი იგი გამარჯვებით არც დასრულებულა.

მიუხედავად ამისა, მეცნიერების ისტორიაში ადამიანის საქმეებზე გავლენა სიდიადის განმსაზღვრელი შესაფერისი კრიტერიუმი არ არის. პიროვნებამ ან წიგნმა შეიძლება ძლიერი ისტორიული აჟიოტაჟი მოახდინოს მეცნიერებაში დიდად ყოფნის გარეშე და პირიქით, უფრო შესაფერისი კრიტერიუმი შეიძლება მეცნიერული აღმოჩენა იყოს. ამ სტანდარტის მიხედვით, ადამ სმითი ერთ-ერთ პირველ ადგილზეა. იგი იყო არა ახალ საშუალებათა გამომგონებელი, არამედ არსებულ ლიტერატურაში ანალიტიკური ელემენტების მძებნელი.

ნიჭიერი თეორეტიკოსებისათვის „ხალხთა სიმდიდრე“ მხოლოდ საკითხავი წიგნი როდია. თუ თვალს მივადევნებთ თანმიმდევრულად, დავასკვნით, რომ მისი გამოყენების შემდგომი ოცი წელი იყო არა იმდენად ანალიტიკური წინსწრების, რამდენადაც უფრო სტაგნაციის პერიოდი.

მე-19 საუკუნეში ადამ სმითს ხშირად ასახელებდნენ ახალი მეცნიერების – პოლიტიკური ეკონომიის ფუძემდებლად. იგი იყო „სინთეზის“ გენიოსი. მან ახლებური ხედვით გააშუქა სქოლასტიკოსების, მერკანტილისტებისა და რიგი ფილოსოფოსების ფასეული იდეები და ისინი ეკონომიკური პოლიტიკის ვრცელ დოქტრინებად ჩამოაყალიბა. ეს დოქტრინები დამაჯერებლად ადასტურებენ, რომ შესაფერისი დროის ფარ-

გლებში, მოქიშპე პირადი ინტერესები ეკონომიკის ზრდის ერთ-ერთი მძლავრი ბერკეტი შეიძლება გახდეს. ეს თეორია საუკუნის მანძილზე ჩატარებული ეკონომიკური კვლევის სტანდარტს ამზადებს. ნამდვილად, იქნება ის ჟ.ბ. სეი, რ. მალთუსი, დ. რიკარდო თუ ჯ. ს. მილი, მეტად თუ ნაკლებად, უშუალოდ ადამ სმითის დამუშავებაა.

ლიტერატურა

ა. ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე (ქართული თარგმანი). თბ., 1989, გვ. 198-218.

სბერაძე, გ.ჭანუყვაძე, ი.კრავცოვი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ნაწ. I, თბ., 1973, თავი 3.

ეკონომიკის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის, პროფ. **ა.სილაგაძის** საერთო რედაქციით, თბ., 2005.

გ.თოდუა, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ნაწ. I, თბ., 2004, თავი XIX.

მარქსი კ, ზედმეტი ღირებულების თეორიები („კაპიტალის", მე-4 ტომი), ნაწ. I, თბ., 1966.

ა.სილაგაძე, ეკონომიკური აზრის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1996, თავი IV.

ა.სმითი, გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ, ტ.I, თარგმანი ინგლისურიდან პროფ. ფ.გოგიჩაიშვილის მიერ, თბ., 1938.

ჯ. ხარიტონაშვილი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები, წიგნი I, თბ., 1997, თავი VI.

Аникин А.В., Адам Смит, М., 1968.

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, М., თარგმ. ინგლ., 1994, თავი 2.

Всемирная история экономической мысли, под ред. В.Н. Черковца, т. 2, М., 1988, гл. III.

История экономических учений. Под ред. В. Автономова, М., 2003, თავი 4.

Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли, М., 1996, თავი 14.

Нарский И.С., Философия Дж. Локка, М., 1960.

Реуэль А.Л., Адам Смит. У. пос., М., 1957.

Смит А., Теория нравственных чувств или опыт исследования, пер. с англ., СПБ., 1868.

Смит А., Исследование о природе и причинах богатства народов, т. I , М.-Л., 1935.

Заррин П.И., Английская классическая политэкономия (А.Смит, Д.Рикардо), М., 1957.

Штейн В.М., Адам Смит. Личность и учение. П., 1923.

Яковенко В.И., Адам Смит. Его жизнь и научная деятельность. СПБ., 1894.

Hansbach W., Untersuchugen ьber Adam Smith und d. Entwicklung d. Politischen Цkonomie, Lpz., 1891.

Hobbes T., The English works, ed. by W. Molesworth, v.1-11, L., 1839-1845.

Hume D.: The philosophical wocks, v.1-2, L., 1898; Selection, N.-Y., 1927.

Rae J., Life of Adam Smith. L.- N.Y., 1895.

Scott W.R., Adam Smith as student and Professor, N.Y., 1965.

Smith A.: The Theory of Moral Sentimente, L., 1759; Lectures on justice, police, revenue and arms, Oxf., 1896; 1776-1926. Lectures to commemorate the 150-th anniversary of the publication of the "Wealth of Nation", Chi., 1928; The Glasgow Edit on of the Works and Correspondence Adam Smith. 6. vols. Oxford: Clarendon, 1976-83.

საბამომცემლო უზრუნველყოფა:
საგამომცემლო სახლი „ინოვაცია“

დირექტორი: ზაურ ნაჭყებია
ტექნიკური რედაქტორი: ლევან ბოჭორიშვილი
ოპერატორი: სოფო ძილიფთარი
კორექტორები: ძეთევან ფახნაძია
გვანცა შანავა

მისამართი: თბილისი, ძმები კაკაბაძეების ქ. №22
ტელ: (899) 56-14-57; 98-39-30; 98-71-25; 92-25-23.

Email: inovacia@caucasus.net